

KUNGL. VITTERHETS
HISTORIE OCH
ANTI KVITETS AKADEMIEN

ÅRSBOK 2019

STOCKHOLM 2019

THE ROYAL SWEDISH ACADEMY OF LETTERS,
HISTORY AND ANTIQUITIES

ACADÉMIE ROYALE SUÉDOISE DES
BELLES-LETTRES, DE L'HISTOIRE
ET DES ANTIQUITÉS

KGL. SCHWEDISCHE AKADEMIE FÜR LITERATUR,
GESCHICHTE UND ALTERTÜMER

© 2019. De enskilda författarna och KVHAA, Stockholm

Grafisk formgivning: Lars Paulsrud

www.vitterhetsakademien.se

ISBN 978-91-88763-15-0, ISSN 0083-6796

DanagårdLiTHO, Ödeshög, 2019

LEIF RUNEFELT

Små och stora rörelser

MEKANISKA KONSTKABINETT OCH UTBUDET
OCH EFTERFRÅGAN PÅ FÖRUNDRAN,
1780–1880

DEN 12 JUNI 1900 EXPLODERADE trollkarlen John Miller Balabrega i Pernambuco, Brasilien.* Det skedde under en föreställning när trollkarlen skulle göra ett eldtrick med hjälp av gas. Miller Balabrega, 43 år gammal, dog på fläcken. Han var då en av sin tids främsta magiker. Miller Balabrega hade innan han åkte på turné i Sydamerika blivit känd i New York som ”The Swedish Wonder”. Trots namnet var han nämligen en av de många människor som emigrerade från Sverige till Amerika under det sena 1800-talet. Egentligen hette han Johan Möller. Han var oäkta son till en artist och mekanikus i Helsingborg, Jakob Balabrega och dennes hushållerska, Botilla Möller.

Fadern dog 1859, när John var två år gammal. Kunskapen kan inte ha gått från far till son. Även om den äldre Balabrega, Jakob, ägnade sig åt en hel del magiska trick var han framför allt mekanikus, vilket innebar att han visade mekaniska figurer och optiska konster inför en betalande

* Jag har valt att respektera den ursprungliga formen, talets, i denna artikel och har därför inga referenser. De många påståenden som görs om ambulerande underhållare, mekaniker, förundran och marknadsutveckling underbyggs i liknande texter i en annan form, den vetenskapliga artikelns. Dock ska framhållas att många av de biografiska uppgifterna i denna uppsats utgår från Sellings artikel, ’Mekanikus Balabrega och hälsan’, i *Kring kärnan*. Helsingborgs museums publikation, IX, 1973–1974. ”Hälsan” åsyftar Jakob Balabregas hälsobrunn i Helsingborg.

publik. Han ambulerade med ett så kallat mekaniskt konstkabinett – inte en möbel utan en uppsättning föremål och rekvisita som utgjorde grunden för en föreställning: *Laterna Magica*, ljusfenomen, mekaniska dockor som kunde röra sig och utföra trick, samt rörliga och orörliga vaxfigurer.

Man kan säga att de båda Balabrega hade det gemensamt att de sålde en produkt: förundran. I det följande ska jag något diskutera utbud och efterfrågan på förundran under den tid som föregick Miller Balabrega, ungefär perioden 1780–1880. Jag kommer att ha som utgångspunkt de så kallade mekaniker som rörde sig i Östersjöregionen med olika konstkabinett under delar av denna tid och bland vilka man finner Jakob Balabrega, som dock ganska tidigt slog sig ner i Helsingborg där han drev en hälsobrunn.

Förundran och konsumtionsrevolutionen

Som kulturhistorisk konsumtionsforskare är jag tillsammans med en kollega i ett tidigt stadium av ett forskningsprojekt om attityder och förhållningssätt till ambulerande underhållare i Östersjöregionen. Projektets utgångspunkt är dubbel – ett konsumtionshistoriskt perspektiv och ett känslöhistoriskt. Idén är att underhållarna säljer en produkt och att de genom sitt utbud och sin närvaro både skapar och tillhandahåller känslor: de skapar positiva känslor som glädje, nyfikenhet och förundran, men också negativa känslor som misstro och främlingsfientlighet.

Det finns en del skrivet om olika ambulerande underhållare i Sverige. De flesta har säkert sett åtminstone någon av alla de affischer dessa underhållare producerade och har lämnat efter sig – ett urval har publicerats av Sven Hirn i dennes bok *Den gastronomiska hästen* (2002). Det mesta som finns skrivet om dessa underhållare är dock ganska anekdotiskt. Många som berört ämnet är lekman- eller lokalhistoriker, som har kartlagt nöjeslivet i någon enskild stad eller följt någon viss underhållares vägar. Det saknas mer analytisk forskning som undersöker den ambulerande underhållningens roll och betydelse i ett samhälle som ge-

nomgick en omfattande förvandling i övergången från det förmoderna till det moderna. Vår målsättning är alltså att komma bortom själva underhållarna och utifrån dem studera uppfattningar om människan och samhället i tider av social förändring.

Den ambulerande underhållaren är förvisso ett uråldrigt fenomen. Det har alltid funnits marknader och det har säkerligen också alltid funnits marknadsgycklare. Ändå står det klart att den ambulerande underhållningen upplevde en guldålder från slutet av 1700-talet och ungefär 100 år framåt. Frågan är varför? Vår utgångspunkt är att underhållarna sålde en produkt: en innehållsrik stund. Det som förenar alla som säljer en produkt – oavsett vilken – är att de måste ha köpare. Det måste finnas en efterfrågan. Ett centralt perspektiv för projektet är den så kallade konsumtionsrevolutionen – den genomgripande förändring av konsumtionens omfattning och sammansättning under loppet av 1700- och tidigt 1800-tal, som undergrävde ståndssamhället. Bakgrunden till konsumtionsrevolutionen finns i öppnandet av världshaven och den framväxande koloniala handeln. Produkter som kaffe, te, bomull, porslin och färgämnen liksom silver från nya världen gav ny kraft åt världsekonomin och skapade en växande efterfrågan, på varor men också på tjänster runtom i Europa.

Det pågick en långsam, relativ välståndsökning. Allt fler kunde och ville konsumera annat än det allra mest nödvändiga – inte endast varor utan också tjänster. Många av de senare var inom underhållning och kultur. Från slutet av 1700-talet ökade utbudet på billiga tjänster inom underhållningsbranschen. Ser man till de olika konstformer som vi förknippar med ambulerande underhållning och som dominerade marknaden – konstridning, menagerier, panoramor, vaxkabinett och så vidare – framträder ett mönster, nämligen att de etablerades som större publika företeelser just under 1700-talets sista kvartssekel.

Konstridning var inget nytt, men den tog ny form på 1760-talet och den moderna cirkusen har sina rötter i 1760-talets England. Engelsen Price satte upp de första cirkusföreställningarna i Sverige på

1780-talet. Vilda djur har alltid fascinerat européerna; uppstoppade djur kunde man hitta i adelsmännens kuriosakabinett redan under 1600-talet, kringvandrande menagerier däremot uppstod under sent 1700-tal. I Sverige kunde Märta Reenstierna, Årstafrun, gå och se en elefant och några markattor 1804. Vaxkabinett hör också till det som vi förknippar med den ambulerande underhållningen. Även de etablerades under 1700-talets sista decennier. Madame Tussaud gjorde sin första vaxdocka år 1777 – den föreställde Voltaire. Panoramat var populärt under stora delar av 1800-talet. Ett första patent togs 1787 av den irländske målaren Robert Barker. Ballonguppsändningar var mycket populära under 1800-talet, länge utan mänskliga passagerare. Där var bröderna Montgolfier pionjärer med sin första offentliga uppstigning 1783. Redan 1788 släppte makarna Price upp en ballong i Stockholm.

Mekaniska figurer som kunde röra sig på olika sätt var, som vi ska se, inte heller något nytt. Det hade funnits vid furstehov och slott sedan 1500-talet. Först mot slutet av 1700-talet börjar dock så kallade mekaniska konstkabinett turnera i Europa och visa liknande figurer mot betalning. Andra former av underhållning tillkom förstås, såsom lindansare, akrobater och pantomimer. Även dessa genomgick en omvandling och en anpassning till nya marknadsförhållanden under 1700-talet. Det fanns vid ingången av 1800-talet ett brokigt utbud av underhållning, men det innebar inte att konsumenterna kunde välja och vraka. Såväl artisternas popularitet som en del utsagor i pressen och dagböcker pekar på att de mindre städernas befolkningar kunde vara ganska svältfödda på underhållning.

Underhållarna i Sverige var sällan svenska utan kom utomlands ifrån. Deras bakgrund var ofta brokig, ofta oklar, sällan klargjord – det fanns ett egenvärde i att framstå som det ena eller andra så de kunde ljuga ganska fritt: hellre italienare än jude t.ex. Många påstod sig vara professorer i mekanik vid avlägsna universitet eller hovmekaniker hos olika furstar. Det förelåg vid sekelskiftet 1800 en ganska väl sammanhållen transnationell marknad kring Östersjön, som knöts upp kring ett antal

städer: Berlin, Riga, Reval, Sankt Petersburg, Helsingfors, Åbo, Stockholm, Köpenhamn. På väg mellan dessa städer – till sjöss eller till lands – stannade underhållarna till i en rad mindre städer: Tartu, Viborg, Lovisa, Norrköping, Kalmar, Karlskrona, Lund, Malmö. Avstickare kunde göras utmed Norrlandskusten, i Österbotten, i Sveriges inland, till Norge, etc.

En av dessa underhållare var Jakob Balabrega som föddes i Amsterdam 1793. Fadern ska ha kommit från Turin i Italien, och namnet Balabrega klingar ju också något italienskt. Det kan enligt Dagmar Selling, som skrivit en artikel om Balabregas levnad, vara en italianisering av ett judiskt-portugisiskt namn. 1808, 15 år gammal, ska han ha flyttat med sin syster och svåger till Sverige. Svågern var även han mekanikus och hette Meier Maju. Paret Maju uppträdde i Stockholm, Uppsala, Göteborg och andra orter med en ”Theatre mecanique, physique och optique”.

En genomgång av ordet ”mekanikus” i dagspressen visar att de inte var de enda som kom till Sverige under dessa år. Annonserna för kringresande utländska mekaniker är otaliga fram till 1815. Sedan försvinner många av dem. Det visar på det enkla faktum att mekanikerna var försäljare som sökte sin marknad. Under det sena 1700-talet omöjliggjorde Napoleonkrigen uppträdanden nere på den tätbefolkade kontinenten (där kostnaderna för transporter var betydligt lägre och publiken större), men när kriget var slut återvände de flesta söderut och bara ett fåtal stannade kvar på Östersjömarknaden. Balabrega och hans syster Maju stannade – maken var död.

När pressen nu åtminstone till viss del har digitaliserats har det blivit lättare att följa underhållarna. Balabregas resande till exempel kartlades av Dagmar Selling på 1970-talet, men hon missade hans två turnéer i Norrland – med 20 års mellanrum – som man i dag lätt kan kartlägga i stora drag bara genom att söka på namnet ”Balabrega” i KB:s digitaliserade press. En notis i Sundsvallstidningen *Alfvar och skämt* 1842 talar för att underhållarnas föreställningar var uppskattade bland lokalbefolkningen. Trots att det var 20 år sedan Balabrega senast hade uppträtt

i Sundsvall pratade man enligt artikelförfattaren fortfarande om hans mekaniska figurer, särskilt publikfavoriterna "Lilla Johan" och "Lilla värdshuset". Det senare nämndes även i andra artiklar i samtiden. Jag återkommer strax till det.

Den som gick och såg Balabrega i Sundsvall eller Härnösand 1842 fick – enligt Härnösandsposten – se riktig mekanik och inte en taskspelare. Sundsvallsborna fick för första gången se "ett så kalladt perpetuum mobile, 3:ne trollspeglar, ett mekaniskt Ur" med mera. Men vad sålde Balabrega för produkt, i mer generella termer? I grunden ville han liksom alla andra underhållare mest sälja en rolig och tankeväckande stund. Priserna var ofta ganska låga men för att göra marknadsunderlaget så stort som möjligt var de dessutom vanligen halverade för barn och tjänstefolk. Det är fruktbart att tänka sig att Balabrega och andra ambulerande kollegor sålde *förundran*. *Svensk ordbok* definierar förundran som "förvåning som ger upphov till tankfullhet". Balabrega sålde en upplevelse – han ingick i 1800-talets upplevelseindustri, skulle man väl säga i dag. Publiken skulle häpnat: hur gick det till? Hur kan det vara möjligt?

Enligt emotionsforskning och nyare psykologisk konsumtionsforskning är förundran en viktig komponent i mänsklig kreativitet. Förundran definieras som den känsla som inträffar när en individ ställs inför någonting så stort och häpnadsväckande annorlunda att det inte rymms inom ramarna för den förståelse individen har av hur världen fungerar. Upplevelsen att världen inte är som man tror och inte hänger samman kan vara skrämmande och hotande. Förundran är dock generellt en odelat positiv känsla: upplevelsen av något häpnadsväckande, som ställer ens tillvaro på ända och vidgar den utan att hota den. Det finns en efterfrågan på en sådan positiv känsla: vi vill uppleva förundran.

Efterfrågan finns dock på två olika nivåer. Utöver den individuella efterfrågan på förundran har det i många samhällen också funnits en samhällelig efterfrågan, som visas av att överheter ofta har accepterat en del av de individer som tillhandahållit förundran, trots att de i mångt och mycket har avvikit från samhällets normer. Detta är viktigt att framhålla.

Vi ska inte glömma bort att underhållarna rörde sig i ett samhälle som misstrodde rörlighet. Lösdriveri var strikt förbjudet. Gårdfarihandlare accepterades men målades ut som ett hot mot landets sedlighet. Resande var strikt reglerat: det behövdes fram till 1860-talet pass för att resa mellan städer inom Sverige, än mer för att göra det mellan länder. Underhållarna behövde tillstånd från myndigheterna på både nationell och lokal nivå innan de kunde röra sig i landet. Ändå har vi här en heterogen, brokig grupp utlänningar – judar, katoliker, ryssar, preussare – som uppenbart, om man såg till deras livsstil, aldrig skulle bli en del av samhällsordningen. Men de gavs vanligen tillstånd att röra sig mellan de svenska städerna och visa upp sina konster mot betalning.

Någon ambition från överhetens sida att få dem att slå sig ner och bli rotade kom inte till uttryck. Balabrega var ett undantag! Alla visste att efterfrågan på en ort, eller i en region, var för liten – även i en större stad som Stockholm. Underhållarna måste röra på sig och tillåtas att röra sig. Givetvis närdes och uttrycktes misstro mot dem – de hade ofta påfallande dålig ekonomi och lånade gärna pengar av lokalbefolkningen, och de kunde också ägna sig åt bedräglig marknadsföring och på andra sätt reta folk. Men generellt sett accepterades de. Ser man till en del av de bevarade tillstånd som har getts för pass såg överheten en pedagogisk funktion särskilt i de mekaniska kabinetten och menagerierna. Den elefant som Årstafrun såg i Stockholm 1804 hade tillstånd att resa runt på grund av den nytta som låg i att svenska medborgare fick se främmande djur.

Det finns sålunda en intressant känslöhistorisk aspekt som kan beforskas empiriskt, nämligen det samhälleliga behovet av ett utbud av vissa upplevelser och känslor. Förundran hörde till dessa. Andra känslor som underhållningsbranschen tillhandahöll och som också kan studeras utifrån ett konsumtions- och känslöhistoriskt perspektiv var till exempel nyfikenhet och givetvis glädje. Panoramavisarens målade tablåer av främmande städer och platser runtom i världen liksom mekanikerns rörliga figurer väckte säkerligen nyfikenhet hos många, och fyllde på så sätt en populärvetenskaplig funktion, medan clownens och de ständigt åter-

kommande Harlequins och Pierrots skämt lockade till skratt. De fyllde därmed viktiga sociala funktioner i 1800-talets samhälle.

1800-talets mekaniska kabinett som förmodernt fenomen

Men hur förundras en människa? Förundran är både en djupt allmänmänsklig känsla och samtidigt socialt konstruerad och situerad i tid och rum. En mekanisk figur som rör på sig skapar inte förundran i dag. Jag vill mena att medan de kringvandrande mekanikerna var en modern företeelse i ett konsumtionshistoriskt perspektiv, hade de inte framtiden för sig eftersom de i termer av förundran var förankrade i den förmoderna världen. En sådan som Jakob Balabrega reste givetvis runt med unika figurer. Han (eller hans svåger) hade byggt dem själv – det fanns ingen mass- eller standardproduktion. En del figurer var innovativa, och ofta utlovades publiken både nyheter och sensationer. På det hela taget var de dock inte nya alls, tvärtom.

Heron av Alexandria som levde kring Kristi födelse beskrev ett stort antal självgående maskiner och mekanismer i bevarade arbeten – till exempel en automatisk teater där Bacchus tronade omgiven av dansande gudar och väsen, och ur vilken vin och mjölk växelvis kunde flöda ur sifoner. Herons arbete översattes till olika språk från renässansen och framåt. Renässansens parker försågs med fontäner med rörliga figurer konstruerade utifrån Herons principer. Under 1600- och 1700-talen kom vissa lustslott att bli attraktiva resmål på grund av sina omfattande uppsättningar av mekaniska figurer, som St Germain utanför Paris och Hellbrunn utanför Salzburg, där det fanns över 250 rörliga figurer kring 1750.

Från 1500-talet konstruerades också vad som i dag kallas för androider – mekaniska figurer i mänsklig skepnad och ibland mänsklig storlek som utförde olika saker. Redan på medeltiden fanns gubbar som slog på klockor varje timme som de kända jackmarerna på Sankt Markusplatsen i Venedig. Under 1600-talet blev det inne bland aristokratin att ha någon figur som kunde spela en trudelutt på flöjt eller luta. Under 1700-talet

ökade det mekaniska kunnandet i Europa och möjligheterna att bygga automater baserade på avancerad urverksteknik ökade. Kända konstruktörer som far och son Jaquet-Droz och far och son Roentgen producerade ytterst avancerade automater. Fransmannen Jacques de Vaucansons mekaniska anka blev berömd i hela Europa då den både kunde äta fisk och också släppa ut den där bak litet senare.

De figurer och automater som Balabrega och andra mekaniker visade upp skilde sig inte på något avgörande sätt från de som hade visats upp av underhållare på 1700-talet och vid furstehoven under 1600-talet. De var givetvis heller inte lika avancerade automater som de nyss nämnda, som hade producerats av en ytterst exklusiv elit av hantverkare. I stället stod de för en demokratisering – i konsumtionshistoriska termer – från furstehoven och slottsparkerna till Sundsvalls marknad och assembléhuset i Karlskrona. Den mer avancerade tekniken under 1700-talet följde av en ökad spridning av mekaniska figurer genom de ambulerande underhållarna kan lätt leda till slutsatsen att mekaniken var en sorts protoindustri, en föregångare till den industriella revolutionen – två steg i en linjär utveckling mot dagens avancerade mekanik. Här ska jag i stället argumentera för att det i ett avseende kunde förhålla sig precis tvärtom: att de mekaniska konsterna vilade på samma principer som fanns redovisade i Herons från Alexandria skrifter.

När Balabrega uppträdde i Kalmar 1820, var Bacchus ett av hans nummer – det mesta talar för att det var ungefär samma nummer som fanns beskrivet av Heron. Det var ett vanligt nummer under 1700-talet, då dock ofta som pseudoautomat, alltså att en småväxt medhjälpare satt gömd i bacchi tunna och såg till att rätt vätska sprutade ut vid rätt tillfälle. En sådan pseudoautomat var ett av Balabregas paradnummer, det lilla värdshuset, en ganska stor modell av ett värdshus. I dörren stod en mekanisk värdshusfru som serverade tolv sorters vin och likörer efter begäran, tog emot notan och betalningen samt även gav växel tillbaka. Innanför i huset satt en småväxt person och såg till att allt blev rätt. Även detta nummer är väl belagt från 1700-talet. I någon mån var därför mekanikerna

inbäddade i ett förmodernt tänkande om automater snarare än ett uttryck för en protoindustrialisering.

Därmed vill jag avsluta med en reflektion över de mekaniska konstkabinettens utveckling över tid under 1800-talet och också säga något om en övergång från en förmodern värld till en modern värld, utifrån efterfrågan på förundran. Om man studerar utbudet av underhållning – mest utifrån annonser men även genom recensioner, kritiska artiklar, etc – kan man kring 1800-talets mitt se några intressanta förskjutningar, som vid detta tillfälle endast får ses som tentativa.

Den första gäller mekanikerna och deras kabinett, och även den latiniserade benämningen på mekanikerna, mekanikus, som var det normala ordvalet i annonser och artiklar. Även efter napoleonkrigens slut 1815 stod mekanikerna för en påfallande stor del av det utannonserade utbudet. Ända fram till 1850-talet turnerade många mekaniker i riket. Sedan blir deras närvaro i annonsmaterialet mindre framträdande. En del mekaniker verkar ha övergått till magiska trick. Några fortsatte med kabinett: i Uppsala kunde man 1873 se ”F.R. Sohlbergs Konst-Kabinett och rörliga konstverk”. Den långsiktiga trenden var dock tydlig. Utövarna blev färre eller tonade ner kabinetten, och ordet mekanikus försvinner ur underhållningsfloran. På sätt och vis är det anmärkningsvärt, eftersom detta var den tid då det genom järnvägar och ångfartyg blev lättare att transportera de stora kabinetten. Att mekanikerna försvann från underhållningen innebär inte att utbudet av underhållning, eller ens förundran minskade. Men rörlig mekanik sålde helt enkelt inte så bra i samhällen där ångloken stod och pustade.

Vad kom i stället? Underhållningsbranschen var under andra hälften av 1800-talet betydligt större och det fanns nu fasta maneger och föreställningar åtminstone i Stockholm. En underhållningsform som växte fram när mekanikerna försvann och som kanske kan kasta litet ljus över förändringen i efterfrågan på förundran var det vi kan kalla exotisk antropologi: uppvisandet av märkliga människor från märkliga platser som antagligen var vita fläckar på den svenska publikens kartor. Det är

under 1850-talet som "Zooulu-Kafferhövdingen" Hagheye visas upp, följd av sådana exotiska saker som den mexikanska babiankvinnan Julia Pastranas mumie, mannen från Eldön (som var en bluffande fransman) och indianerna White Fox och White Wolf som Dan Jibréus har skrivit om. Dessa var inte freaks. Den i England så populära "freakshowen" fick lågt genomslag i Sverige även om jättar, dvärgar och siamesiska tvillingar kunde genomfara landet. Det var som att ett nytt sätt att inge förundran var att erbjuda upplevelsen av en konstig människa från en konstig, okänd del av världen, av den häpnadsväckande andra.

Men återigen fanns ingenting hotfullt i denna utmaning av publikens världsbild. Tvärtom var de exotiska människorna ofarliga symboler för den utvecklade civilisationens framsteg, de var det mystiska och konstiga som fanns bortom civilisationen, och som västerlänningarna avslöjade, drog fram i ljuset – och besegrade. Till skillnad från mekanikernas rörliga figurer var detta en förundran som var mer förankrad i det moderna tidevarvet. Mekanikernas figurer rörde sig men deras värld stod stilla – den rörde sig lika långsamt som hela det förmoderna universum. Den antropologiska underhållningen däremot hade övergivit denna temporalitet för en annan – för den moderna tidens linjära framåtskridande, där de konstiga exotiska människorna var förunderliga saker som den civiliserade världen upptäckte och gjorde till underhållning när den höll på att eliminera kartornas alla vita fläckar. Den var också en del av den koloniala diskurs som etablerades i Sverige under loppet av 1800-talet, såsom till exempel Åsa Bharathi-Larsson visat, och som innebar ett ökat intresse för och en fascination inför den kolonialt underordnade andra.

Ordet mekanikus försvann inte utan genomgick en liknande utveckling. Det försvann förvisso från underhållningens värld. I stället dök det upp i pressen i ett helt annat sammanhang: inom den industriella utvecklingen. 1850 var en framstående mekanikus inte en sådan person som Balabrega och hans konstkabinett, utan en person som verkade inom den framväxande tekniska industrin. En individ som dök upp ungefär nu och som kan beteckna denna utveckling var mekanikus Bolinder –

Jean Bolinder, verkställande direktör för Bolinders mekaniska verkstad, snart ett av Sveriges främsta industriföretag. Den mekanikern gick inte runt med ett konstkabinett. Mekanikern blev alltså även han en symbol för moderniteten, för framåtskridandet och civilisationen, för nyttan, nog så förunderlig, men inte för nöjet. En mekaniker inom underhållningsbranschen kunde däremot föraktfullt nämnas som ”den så kallade mekanikus”.

Små och stora rörelser

Titeln till detta föredrag är små och stora rörelser. På det minsta planet handlade det om att få ting att röra sig på ett förunderligt sätt: en lindansande docka, en serverande värdshusvärd. På ett större plan handlade den ambulerande underhållningen om migration. Varje liten ort, och även de större orterna, var för liten för en egen varierad underhållningsmarknad. Det fanns inte köpare nog. Underhållarna måste ambulera. Det var de ju inte ensamma om: även tandläkare, optiker, konstglasblåsare och dansmästare fanns bland de ambulerande, liksom förstås kvacksalvare av olika slag. Det gav dem en marginaliserad men accepterad position i samhället. I fallet Balabrega fanns också en större rörelse: under en generation migrationen från det fattiga Italien varifrån så många underhållare kom, till Amsterdam, i nästa led till och omkring i Östersjöregionen och i tredje ledet till Amerika. Den sista rörelsen som jag har lyft fram är däremot i tiden, rörelsen från det förmoderna till det moderna, som rymde en övergång från en mer statisk, kanske cyklisk uppfattning av tiden till en modern linjär uppfattning där förundran sattes i samband med utveckling och civilisationens framsteg.

Inträdesföredrag den 5 februari 2019